

Система інституційного забезпечення соціально економічної модернізації сфери товарного обігу є своєрідним регулятором відносин між суб'єктами в процесі суспільно економічного обміну, що покликана мінімізувати ризики виникнення потенційних конфліктів між ними, реалізувати превентивні механізми ірраціонального використання природно ресурсного потенціалу держави та гарантувати неухильне дотримання норм діючих нормативно правових актів у контексті задоволення суспільних та особистісних інтересів.

Система інституційного забезпечення є джерелом імплементації структурних зрушень у розрізі складових функціональних компонентів сфери товарного обігу, що формують базисні передумови для нарощення масштабів господарювання секторів національної економіки, гарантування якості та безпеки товарів, удосконалення бізнес-процесів і технологій виробництва, покращення задоволення потреб покупців, узгодження соціальних та економічних інтересів останніх, мінімізації транзакційних витрат у процесі суспільно економічного обміну, стимулювання підтримки макроекономічних процесів розширеного відтворення національної економіки [3].

Бібліографічний список:

1. Дементьев В., Вишневський В. Чому Україна не інноваційна держава: інституціональний аналіз. *Економічна теорія*. 2011. № 3. С. 5-20.
2. Урядовий портал. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: <http://www.kmu.gov.ua>
3. Мельник І.М. Система інституційного забезпечення соціально-економічної модернізації сфери товарного обігу. *Інвестиції: практика та досвід*. № 24. 2018. С. 5-12.

УДК: 342.7

МІЖНАРОДНІ КРИТЕРІЇ ДОПУСТИМОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Півненко А.В., старший викладач,
Державний біотехнологічний університет, м. Харків Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5564-0273>

Збройна агресія російської федерації і її повномасштабне вторгнення на територію України змусили увесь державний апарат і суспільство в цілому перейти до оперативного функціонування в

умовах воєнного стану, що у свою чергу значно ускладнило діяльність державних інституцій щодо гарантування прав людини в умовах об'єктивної необхідності їх часткового обмеження, коли допускається передбачене законом звуження змісту та обсягу прав і свобод. Не дивлячись на складні умови сьогодення, воєнний стан, за будь яких умов, не може бути використаний для того, щоб держава відмовилась від свого основного обов'язку забезпечувати та захищати права людини. Будь-які обмеження прав людини в умовах дії правового режиму воєнного стану можуть визнаватися допустимими лише за умови їх належного нормативно-правового регулювання та відповідності міжнародним критеріям, які вироблені міжнародною правничою доктриною та закріплені в основних міжнародно-правових актах, що визначають загальнолюдські стандарти прав та свобод людини.

Варто зазначити, що встановлення режиму воєнного стану, як реакції держави на збройну агресію, є характерним для більшості країн світу, у національних законодавствах яких містяться вказівки на спеціальну правову конструкцію, яка надає додаткові права публічній адміністрації у випадках, коли держава стикається із непередбачуваними ситуаціями, подолання яких вимагає мобілізації всіх наявних ресурсів – так звані надзвичайні режими чи режими воєнного стану. Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою також передбачено фактично у всіх важливих міжнародно-правових актах, що визначають загальнолюдські стандарти прав та свобод людини, а саме у Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав та основоположних свобод у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.

На сьогодні у науковій доктрині відсутнє єдине розуміння поняття «обмеження прав і свобод людини», та існують різні погляди з даного питання, так само й щодо класифікації обмежень, їх процесуальних та матеріальних складових. На рівні міжнародно-правових актів, також, наявне використання різної термінології. В Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права застосовується термін «обмеження», в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права – «відступ від своїх зобов'язань», в Американській конвенції про права людини – «призупинення гарантій», в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод – «обмеження» і «відступ від своїх зобов'язань» [1, с. 37].

Загалом, у науковій літературі, обмеження прав і свобод людини визначається, як певні заборони, які покликані змінити поведінку особи

через обмеження суб'єктивного права. При цьому обмеження являють собою певні юридичні та фактичні наслідки у вигляді “некомфортних” умов для реалізації правових інтересів відповідних фізичних та/чи юридичних осіб, права і свободи яких обмежуються, з одночасним задоволенням певних законних інтересів суб'єкта владних повноважень, який запровадив ці обмеження, або інтересів третьої особи, що зацікавлена у введенні таких обмежень [2, с. 224].

На нашу думку, обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану можна визначити, як закріплені в Конституції України та конкретизовані у поточному законодавстві правомірні, цілеспрямовані, тимчасові юридичні заходи органів державної влади, що вводяться для досягнення суворо визначених цілей, в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України, які не позбавляють людину самого права, а полягають у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи на їх реалізацію.

Виходячи з важливості питання, будь-які обмеження прав людини можуть визнаватися допустимими лише за умови відповідності їх критеріям, які вироблені міжнародною правничою доктриною та закріплені в основних міжнародно-правових актах, що визначають загальнолюдські стандарти прав та свобод людини. Рамами таких обмежень є так званий «трискладовий тест» на пропорційність. «Трискладовий тест» — це юридична конструкція, що є засобом перевірки наявності необхідних умов для обмеження прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (1950). Трискладовий тест означає, що будь-яке обмеження права слід перевірити щодо відповідності трьом умовам: 1) законність обмеження, тобто наявність у національному законодавстві держави підстави такого обмеження права; 2) правомірна мета — захист, забезпечення й реалізація прав та інтересів інших осіб, суспільства, національної безпеки й інші цілі, що в основному так само передбачені законодавством; 3) необхідність у демократичному суспільстві, тобто неможливість вирішити ситуацію по-іншому без таких обмежень, а також досягнення пропорційності за обмеження права однієї особи та захисту прав інших осіб. Обмеження, що не відповідає таким умовам, порушує право особи. Хоча назва «трискладовий тест» є умовною, і яку прямо не закріплено в рішеннях ЄСПЛ, саме на ці критерії ЄСПЛ посилається в багатьох рішеннях, що можна вважати усталеною практикою [3, с. 121].

Вказані міжнародні критерії знайшли своє відображення у рішенні Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016, у якому зазначено, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» [4].

Першим критерієм допустимості обмеження прав людини є законність обмеження, тобто наявність у національному законодавстві держави підстави такого обмеження права. Варто зазначити, що основним джерелом інституту обмеження прав людини є Конституція України як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили та прямої дії, який установлює вихідне й фундаментальне положення: права і свободи людини є непорушними й невідчужуваними (стаття 21 Конституції України). Відповідно до ст. 64 встановлюючи воєнний стан, органи публічної влади можуть встановити окремі обмеження прав людини. В Указі президента України «Про введення воєнного стану в Україні» затвердженого Законом № 2102-ІХ від 24.02.2022 у ст. 3 визначено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися наступні конституційні права і свободи людини, і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5].

Очевидно, що запровадження особливого правового режиму воєнного стану, є потенційною загрозою реалізації прав людини, тому Конституція України містить низку важливих гарантій щодо обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану. Зокрема, стаття 64 містить вичерпний перелік прав людини та громадянина, які навіть в умовах воєнного стану обмежувати забороняється. Перелік конституційних прав людини, які можуть бути обмежені в період

воєнного стану, є вичерпним й розширеному тлумаченню не підлягає, термін їх застосування не може перевищувати терміну, протягом якого триває воєнний стан.

Наступний критерій допустимості обмеження прав людини це легітимна мета. Така мета зумовлена потребою захистити певні найбільш важливі для держави блага та принципи. Такими принципами, відповідно до Конституції України та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, є права людини, людське життя та здоров'я, честі і гідність, недоторканність і безпека, державний суверенітет, верховенство права і демократія. При цьому, втручання у права окремого індивіда має бути виправданим з чітко визначеними межами легітимного втручання держави в його приватну автономію з метою забезпечення обороноздатності держави, створення умов для забезпечення функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, забезпечення конституційних прав людини в умовах їх часткового обмеження.

Практично завжди поряд з категорією «легітимна мета» застосовується поняття «пропорційність», яке означає, що обмеження реалізації прав і свобод має відповідати меті, для досягнення якої воно введено. Вимога відповідності засобу має на меті захистити людину від непотрібного втручання органів державної влади. Пропорційність визначає сумірність між здійсненням основного права та необхідністю його обмежень. Саме критерій пропорційності забезпечує обґрунтований і легітимний характер обмежень основних прав. Принцип пропорційності включає в себе адекватність засобів поставленій меті, неприпустимість надмірних обмежень, неприпустимість сваволі, заборону формалізму. [6, с. 25]

Що стосується такої умови, як необхідність у демократичному суспільстві, то чітких універсальних критеріїв того, що саме має включатись у це поняття в міжнародно-правових актах не міститься. Необхідність у демократичному суспільстві, означає неможливість вирішити ситуацію по-іншому без таких обмежень, а також досягнення пропорційності за обмеження права однієї особи та захисту прав інших осіб. Досліджуючи питання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина Буткевич В., Речицкий В., наголошують на тому, що Конвенція вимагає, щоб реальному застосуванню обмежень передувало виконання необхідної умови, а саме визнання необхідності таких обмежень не просто в державі, а в демократичній державі. Дослідники зазначають наступне, що «демократична держава», на відміну від

«простой» держави вдається до накладення обмежень лише у крайньому випадку, тобто коли без цього вже очевидно не можна обійтись. Демократичні держави запобігають зловживанню правами своєю терпимою атмосферою. У таких державах гідність людини цінується дуже високо, відтак вони усіляко уникають проявів державного примусу чи насильства [7, с. 48].

Отже, аналізуючи вище викладене, можна констатувати, що у надзвичайно складних умовах дії правового режиму воєнного стану проблема обмеження конституційних прав людини для нашої держави набула особливого значення. На сьогоднішній день відсутнє законодавче визначення інституту обмеження прав людини, але при цьому в міжнародно-правових актах закріплені критерії, яким повинне відповідати будь-яке обмеження. До таких критеріїв міжнародні акти відносять законність обмеження, правомірна мета обмеження; необхідність обмеження у демократичному суспільстві. Таким чином можна зазначити, що лише при дотриманні усіх критеріїв, які закріплені у міжнародно-правових актах можливо визнати обмеження прав людини допустимими.

Бібліографічний список:

1. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.

2. Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 2. С. 222-230.

3. Конституційне право: підручник / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич; за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2021. 528 с.

4. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016 у справі № 1-1/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 13.05.2022).

5. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 затверджений Законом № 2102-IX від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

6. Савчин М.В. Основні конституційні критерії обмеження прав людини і основоположних свобод. *Вибори та демократія*. 2008. № 2(16). С. 21-28.

7. Буткевич В., Речицкий В. Права і свободи та обов'язки людини і громадянина. *Національна безпека і оборона*. 2015. № 4. С. 44-49.